

Virumaa kooliõpetajast koduloolane August Martin ja Kaukaasia eestlased¹

Aivar Jürgenson

Teesid: Artiklis käsitletakse Virumaa kooliõpetaja ja aktiivse rahvapärimuse ning kultuuriloo koguja August Martini tegevust Kaukaasia eestlaste organiseerimisel, Kaukaasia eesti asunduste sidemete tugevdamisel emamaa Eestiga ja Kaukaasia eestlaste asustusloo ning muu pärimuse kogumisel. August Martin elas peaaegu terve elu Virumaal: oma ligi üheksakümnest eluaastast (1893–1982) veetis ta väljaspool Virumaad vaid kümme aastat, neist kuus aastat (1915–1921) Abhaasias Ülem-Linda asunduses. Ometi mõjutas see lühike periood oluliselt nii tema isiklikku elu kui ka Abhaasia eestlaste kultuurielu.

Märksõnad: eesti idadiasporaa, Kaukaasia eestlased, migratsioon, rahvapärimuse ja kultuuriloo kogumine

Sissejuhatus

Eesti asundustes Tsaari-Venemaal palgati kooliõpetajad (kösterkoolmeistrid) tavaliselt Eestist. Nende ülesandeks oli ühelt poolt anda asunike lastele kooliharidust, teisalt läbi viia kiriklike talitusi. Kuigi kooliõpetajate roteerumine oli sage, lepingu lõppedes lahkuti kas kodumaale või mõnda teise eesti asundusse Vene riigis, oli ka neid, kes jäid paigale. Sageli jäädi selle tõttu, et noored meesõpetajad leidsid asundustest endale abikaasa. Mõned kooliõpetajad panid oma ameti maha ja hakkasid asundustes põllumeesteks. Mõned asusid linna ja hakkasid tegelema äriaga. Mõned, kelle hariduslik tegevus ulatus külakoolmeistri rollist kaugemale ja kõrgemale, osalesid aktiivselt uue asukohamaa hariduselus ja poliitikas. Üheks selliseks oli August Martin, kes 1919. aastal tõusis Abhaasia parlamendisaadikuks. Kui 1921. aasta märtsis tungisid Suhhumi punaväed, pidi parlament oma töö lõpetama, suur osa saadikutest põgenes välismaale. August Martin jäi esialgu Abhaasiasse, kuid mõne kuu pärast lahkus ka tema. Eestis tegutses ta hiljem aastakümneid kooliõpetajana peamiselt Virumaal, kuid oli ka aktiivne Virumaa rahvaluulekoguja ja eesti kultuuriloo uurija. Kuna sel teemal on ilmunud mitmeid käsitlusi (Eilart 1983;

Jõgi 1992; Jundas 2008; Tupits 2013; Nurgamaa 2013), leiab see tema viljaka loometee tahk käesolevas artiklis käsitlemist peamiselt vaid siis, kui esineb seos Kaukaasia eestlastega. Artikli peamises fookuses on aga August Martini tegevus Abhaasia eestlaskonna organiseerimisel ja sealsete eestlaste kultuuri-kontaktide vahendamisel – teema, mida pole seni kuigi põhjalikult käsitletud.

Eluloolist

August Martin sündis 4. veebruaril 1893 Jõhvi vennastekoguduse palvemajas külakoolmeistri peres. Isa Gustav Martin oli töötanud vallakooliõpetajana Sal-las ja Ohakveres. Peres oli palju lapsi: August sündis kuuendana ühtekokku 13 lapsest (Martin 2013: 34; Jundas 2008: 2; Ruusmaa 2002). 1909. aastal lõpetas August Jõhvi Ministeeriumikooli juures pedagoogikaklassi. Samaaeg-selt sooritas ta õpetaja kutseeksami Narva Gümnaasiumi juures, millega sai õiguse töötada algkooliõpetajana kogu Venemaal (Martin 2013: 36; Jõgi 1992: 89). Nagu Martin oma mälestustes kirjutab, oli tema unistuseks saada töökoht kodukihelkonnas ja jääda sinna kogu eluks, “nagu Jõhvis kombeks oli”. Koha sai ta aga Kudrukülla Narva-Jõesuu lähedal. See oli 1909. aastal – August Martin oli siis vaid 16aastane. Organisatoorsed võimed avaldusid juba siis – koolis pani ta lapsed koorilaulu laulma ja näitemängu õppima. Ilmselt oli ta hingelt püsimatu, sest juba 1910. aastal võttis vastu järgmise pakkumise Narva Joaoru kooli ja 1912. aastal Mäetaguse valla Kiikla kooli. Sealtki tuli varsti lahkuda ja seekord mitte omal soovil (Martin 2013: 37–51). Nimelt toimus 1913. aasta jõuluvahelajal Peterburis I Ülevenemaaline Rahvahariduse kongress, kus Mar-tin osales muulaste komisjoni töös. Martin nõudis seal kohustuslikku, maksuta ja emakeelse õpetusega rahvakooli (Laul & Liim & Sirk 2010: 471).

Oli venestusaeg, 1887. aastal vastu võetud seaduse kohaselt tohtis eesti keeles õpetada algkoolides vaid esimesel kahel aastal, alates kolmandast aastast toimus õppetöö vene keeles. Ministeeriumikoolides mindi vene keelele üle juba teisest õppeaastast. Vaid emakeelt, usuõpetust ja laulmist tohtis venestusajal õpetada eesti keeles. Vähe sellest, 1893. aastal hakati nõudma, et õpilased räägiksid koolis nii omavahel kui ka õpetajaga ainult vene keeles (Laul & Liim 2010: 331, 334).

Martini nõudmised nimetatud kongressil ei olnud iseenesest midagi uut, sar-nased ideed liikusid Eesti avalikkuses juba varem. Näiteks nõudis emakeelset algharidust ja eesti õppekeelega keskhariduskoolide asutamist Jaan Tõnissoni juhitud Eesti Rahvameelne Eduerakond. Emakeelsete erakoolide asutamise õigus oli välja võideldud 1905. aasta rahvaliidumise tagajärjel (vt Laul & Liim & Sirk 2010: 472–473). Ometi sai ülesastumine hariduskongressil Martinile



Rahvaluulekoguja August Martin. E. Kivaste foto 1971. ERA, Foto 9837.

saatuslikuks: õpetaja töö tunnistati kõlbmatuks ja ta jäeti ilma õigusest töötada Riia õpperingkonnas (Jõgi 1992: 89–90). Kuigi talle pakuti seejärel ajakirjanikutööd, loobus ta sellest, sest süda kiskus ikkagi kooli. Kui ta sai teada, et Kaukaasia eesti asunduses Ülem-Lindas otsitakse kooliõpetajat, ei kõhelnud ta kaua. Pealegi oli see kant talle juba tuttav. Nimelt oli Martin 1912. aasta suvel käinud õpilastega õppereisil Krimmis ja Kaukaasias. Kahe kuu jooksul külastati sel reisil Sevastopolit, Jaltat, Adlerit, seejärel käidi eestlaste asunduses Punasel Lagedal, Suhhumis, Ülem-Lindas ja Estonias (Martin 2013: 45–51). Nii olid siis eesti asundused Kaukaasias Martinil juba ära nähtud, kui tal tuli otsustada oma edasise karjääri kulg.

August Martin Abhaasias koolmeistri ja eesti elu edendajana

Martin jõudis Suhhumi 1915. aastal. Selleks ajaks olid eestlased seal juba tugevasti kanda kinnitanud. Linnas tegutsesid eestlaste ettevõtted ja organisatsioonid, oli Eesti Majandus-Ühisus oma kauplusega (EAM f 284, n 1, s 11, l 34). Aga peamised eestlaste asustuspunktid olid ikkagi külad. Suhhumi ringkonnas paiknesid 1880. aastatel asutatud Alam- ja Ülem-Linda ning Estonia, Abhaasia põhjaosas Sotši ringkonnas Salme ja Sulevi. Suhhumi ringkonna rahvakoolide inspektor Anikin kinnitas Martini Ülem-Linda koolmeistri ametisse. Koolimajas tehti remont, valgendati ruumid, nii et 1. septembril võis õppetöö alata. Õpilasi oli koolis tollal üle neljakümne. Järgmisel aastal pakkus inspektor Martinile juhataja kohta ühes kreeka küla koolis. Sellega Martin ei nõustunud, sest nagu ta kirjutab, oli ta tulnud Kaukaasiasse töötama “oma rahva kasuks” (Martin 2013: 52).

Võib olla üllatav, aga venestuse surve andis väljarändajate koolides vähem tunda kui kodumaal Eestis (Valmis 1997: 11). Kui Eestis sai eestikeelseid raamatuid võtta kooli raamatukokku alles siis, kui kõik venekeelsed koolile soovitatud raamatud olid hangitud, siis asundustes sellist nõuet ei olnud. Kui Martin inspektorilt selle kohta küsis, sai ta vastuseks: “See pole siin Baltikum, vaid vaba Kaukasus. Või tahate tellida eesti lastele kirjandust hotentoti keeles?” (Martin 2013: 53).

Eesti asunduste koolid olid enamasti ühtlasi kultuurikeskused. Kooli juures asus tavaliselt raamatukogu ja tegutses laulukoor. Asunikud hindasid koolmeistreid ka selle alusel, kui aktiivselt osalesid nad asunduste kultuurielu korraldamisel. Nagu mainitud, täitis kooliõpetaja asundustes ka köstri kohuseid: ta ristis ja mattis, valmistas ette leerilapsi. Tähtsamad kiriklikud talitused viis läbi pastor. Suhhumi ümbruse eesti külad kuulusid Batumi kirikukihelkonda. Batumist käis tavaliselt korra aastas ka pastor, kes leeritas, jagas armulauda ja laulatas paare. Ülem-Lindas oli kooliklass ka kirikuks, sest eraldi ruume (nagu näiteks paarikümne kilomeetri kaugusel Estonia külas) või koguni eraldi kirikut (nagu Põhja-Kaukaasia Livoonias või Allmäel) seal kiriku jaoks ei olnud.

Eelpoolnimetatud Suhhumi Majandusühisus oli rajatud 1912. aastal – see oli sealkandis esimene kooperatiiv. Ülem-Lindas ja Alam-Lindas tegutses ühine Linda Laenu-Hoiuühisus, mille pearaamatupidajaks oli Martin neil aastatel, kui ta Suhhumi piirkonnas elas. Loomult aktiivse inimesena lõi ta kaasa teisteski eestlaste ettevõtmistes. Alates 1916. aastast oli ta Suhhumi Eesti Majandusühisuse juhatuse liige, samuti Ülem-Linda Laulu-Mängu Seltsi esimees. Martini mälestuste järgi 1917. aastal (Martin 2013: 54), teistel andmetel aga 1916. aastal (EKLA f 235, m 30: 5, lk 13) muudeti viimane haridusseltsiks.

Millest selline nimevahetus? On ilmne, et selle taga oli eesti asunduste aktiivse organisatori Samuel Sommeri mõju Kaukaasia eesti elu organiseerimisel. Sommer, kes oli õppinud Peterburi Ülikoolis õigusteadust ja tegev Peterburi Eesti Haridusseltsis (asutatud 1885) (Valmis 1997: 10), reisis 1909. aastast alates seltsi toetusel mitmeid kordi Venemaa eesti asundustesse – esialgu Peterburi ja Pihkva kubermangu, hiljem Jaroslavl ja Novgorodi kubermangu. Asundustes rajas ta ridamisi haridusseltse (EKLA f 235, m 20: 10, lk 1–3). Kaukaasiasse jõudis Sommer 1914. aasta mais, kui teda kutsuti Suhhumi eesti asunduste 35. juubeli pidustustele kõnet pidama. Reisi ajal käis ta ühtlasi läbi kõik sealsed eesti asundused ja nagu ta hiljem kirjutas, tegi seal “rahvuslist kihutustööd” (EKLA f 235, m 20: 10, lk 2). Mõni aasta hiljem pidas ta Kaukaasia eesti asundustes kuuajalised hariduskursused, kus käsitles Eesti ajalugu, kirjandust ja õigusteadust. August Martin on sellega seoses kirjutanud: “Nii valget aega ei olnud asundused varem näinud” (Martin 2013: 54; EKLA f 235, m 30: 5, lk 8). “Valge” tähendab siin muidugi vaimuvalgust.

Mais 1917 kutsuti Livoonia asunduses Kubanimaal kokku Lõuna-Venemaa, Krimmi, Põhja-Kaukaasia, Musta mere ranniku ja Taga-Kaukaasia eesti asunduste kongress. Livoonias seetõttu, et kongressi peamine organisator Sommer resideerus tollal just seal, valmistades noori ette keskkooli astumiseks. Ühtlasi organiseeris ta Põhja-Kaukaasia eesti asundustes seltse ja korraldas asundustevahelisi kontakte (EKLA f 235, m 20: 10, lk 3). Kongressil lepiti kokku asunduste kultuurilise tegevuse kava. Lõuna-Venemaa eesti asundused jagati nelja jaoskonda: Krimm, Lõuna-Kaukaasia, Põhja-Kaukaasia ning Volgamaa. Iga jaoskonna tööd pidi koordineerima büroo või nõukogu. Jaoskonna nõukogud pidid alluma asunduste ringkonna büroole, kes koordineeriks Lõuna-Venemaa eesti asunduste kultuurielu. Valiti ringkonna büroo, mille esimeheks sai ootuspäraselt Sommer. August Martin tegutses kongressil ühena abijuhatajatest ja temast sai Lõuna-Kaukaasia (ametlikes dokumentides enamasti “Musta mere ranna ja Taga-Kaukaasia”² eesti asunduste nõukogu (või ka “büroo”) esimees. Kuna Põhja-Kaukaasias sattusid eesti asundused kodusõja keerisesse, õnnestus eesti elu organiseerida kõige rohkem just Lõuna-Kaukaasia jaoskonnas, mille tegevust koordineeris August Martin (Martin 2013: 54; EAM f 284, n 1, s 73, l 2; EKLA f 235, m 20: 10, lk 3). Jaoskonda kuulusid külad, millest enamuse jääb tänapäeval Abhaasia Vabariigi koosseisu: Estonia, Ülem-Linda, Neudorfi eesti osa, Alam-Linda, Sulevi ja Salme, aga ka Punase-Lageda tänapäeva Vene Föderatsioonis, samuti Uus-Estonia tänapäeva Türgis (EKLA f 235, m 10: 19, lk 14). 13. ja 14. augustil 1917 peeti Estonia külas Musta mere ranna ja Taga-Kaukaasia eesti asunduste esimene kongress, millest võtsid osa delegaadid kuuest asundusest (EKLA f 235, m 10: 19, lk 4; EKLA f 235, m 27: 11, lk 6).

August Martin ja Abhaasi Rahva Nõukogu

Samal 1917. aastal algas ka August Martini tee Abhaasia poliitikasse, esialgu küll kohaliku võimu tasandil: 1917. aastal reorganiseeriti Suhhumi linnavalit-sus ja koopteeriti sellesse juurde ümbruskonna elanike esindajaid. Martin oli seal Eesti Majandusühisuse esindajaks koos teise eestlase, Christian Nahkuri-ga. Samuti oli ta liige jaoskonna komitees ja koos Jakob Michelsoniga ringkonna tootlus-komitees (Martin 2013: 54). Kuid võimu munitsipaaltasandist jõudis Martin peagi kaugemale, kuuludes Abhaasi Rahva Nõukogu nime all tegutse-nud Abhaasia parlamendi ridadesse. Nimetatud võimuorgan oli ellu kutsutud 1917. aasta novembris ja kujutas endast ajaloo esimest Abhaasia parlamenti. Parlamendi loomisest alates olid selles esindatud kaks vastandlikku suun-da – need, kes pooldasid liitu Põhja-Kaukaasia mägirahvastega, ja need, kes eelistasid liitu Gruusiaga. Esialgu domineeris parlamendis nn mägilaste suund. Kui 11. mail 1918 kuulutati välja Mägivabariik, siis kuulus selle koosseisu lisaks Dagestanile, Tšetšeenia-Ingušetiale, Ossetiale, Karatšai-Balkaariale, Kabardale ja Adõgeele ka Abhaasia.

1918. aasta esimesed kuud olid Abhaasias tormilised. 16.–21. veebruarini ja uuesti 8. aprillist 17. maini võimutses Abhaasias enamlaste sõjarevolutsiooni-komitee. Enamlaste vastu otsis Abhaasi Rahva Nõukogu toetust ka Gruusialt. 17. mail võtsid gruusia menševikud Suhhumi enda kätte ja kehtestasid Ab-haasias sõjalise diktatuuri, mida põhjendati vajadusega vabastada Abhaasia enamlaste tekitatud anarhiast. Gruusia menševikud otsustasid võtta ohjes-se ka mägilaste-meelse Abhaasi Rahva Nõukogu. See kujundati ümber, uues koosseisus olid juhtohjad Gruusia-meelsete poliitikute käes eesotsas nende liidri vürst Varlam Šervašidzega (Bgažba & Lakoba 2015: 305–310). Grusiinid kujundasid ümber ka Abhaasi Rahva Nõukogu koosseisu: Mägivabariigi orientatsiooniga saadikute asemele määrati gruusiameelsed (samas: 321–322, 327). Abhaasi Rahva Nõukogu polnud Gruusia võimude meelest aga endiselt piisavalt taltsas, nii et 10. oktoobril 1918 saatsid Gruusia okupatsioonivõimud laiali ka selle koosseisu (Lakoba 2015: 234; Bgažba & Lakoba 2015: 321–322, 327, 336). Jaanuaris 1919 toimusid valimised Abhaasi Rahva Nõukogu kol-mandasse koosseisu. Valimistele läks kohalik Eesti Nõukogu (venekeelsetes dokumentides *Эстонский Совет*) vastu oma nimekirjaga. August Martin kui nimekirjas esimene tegeles usinalt agitatsiooniga eesti asundustes. Suhhumi lähedal asuvate asunduste Alam- ja Ülem-Linda ning Estoniaga läks kõik ladu-salt. Ta sõitis ka Salmesse ja Sulevisse, mis tollal ei kuulunud mitte Suhhumi, vaid Sotši ringkonna koosseisu. Seal esines ta infoga poliitilisest olukorrast ja Abhaasi Rahva Nõukogu valimistest ning agiteeris sealset eestlasi valimistel osalema. Need aga loobusid, kuna nende külad jäid Abhaasia piiridest väljapoole

(Martin 2009: 273). Ilmselt oli põhjuseks see, et Sotši ringkond oli 1919. aasta algul peaaegu tervenisti kindral Anton Denikini Vabatahtlike Armeed valduses. Denikini suhted gruusia menševikega olid aga keerulised, ta ei tunnustanud grusiinide okupatsiooni Abhaasias. See võis mõjutada Salme ja Sulevi eestlaste otsust Abhaasi Rahva Nõukogu valimistest kõrvale jääda. Kuna tubli pool piirkonna eestlastest loobus valimistel osalemast, said eestlased viia nõukokku ühe saadiku. Valimistel sai Martin üle 600 hääle, sealhulgas ka mitte-eestlaste omi (Martin 2009: 274; EKLA f 235, m 27: 14, lk 16).

Abhaasi Rahva Nõukogu 40 kohast hõivasid 25 kohta gruusia menševikud. August Martin moodustas seal üheliikmelise eesti fraktsiooni, mis kandis ametlikult nime *фракция Районного совета эстонских колоний Черноморского побережья и Закавказья* (Martin 2009: 276; 2013: 55). Hilisemas historiograafias on seda nimetatud ka lihtsalt “kolonistide grupiks” (Dzidzaria 1979: 308) või “kolonistide fraktsiooniks” (Võime 1980: 77), kuigi kõiki Abhaasia kolonistide gruppe – armeenlasi, kreeklasi, sakslasi jne – see tegelikult ei esindanud. Koostööd tegi Martin parlamendis opositsiooni jäetud abhaasi iseseisvuslastega (Martin 2009: 276–277). Juba parlamendi avaistungil väljendas ta seisukohta, mis tema sõnul oli omane eestlastele nii kodumaal kui Abhaasias, et endise tsaaririigi rahvastel peab olema enesemääramisõigus. Ta tervitas Gruusia iseseisvust, kuid märkis samas, et samasugune enesemääramisõigus, nagu on gruusia rahval, peab olema ka abhaasidel (samas: 278). Gruusia menševikele oli August Martini ja teiste opositsioonäärde tegevus Abhaasia Rahva Nõukogus (Abhaasi Rahva Nõukogu nimetus alates 1918. aasta maist) pinnuks silmas. 6. veebruaril 1920 sõitis Suhhumi Gruusia siseminister Noi Ramishvili ja pidas Abhaasia Rahva Nõukogu istungil kõne Tiflisi poliitikast (Bgažba & Lakoba 2015: 348). August Martin meenutab, et Ramishvili kutsus ka tema vestlusele. Martin olevat deklareerinud, et kui Gruusia ja Eesti said iseseisvuse, tuleks toetada ka abhaasi rahva autonoomiapüüdlusi (Martin 2009: 285).

Kahel toolil: parlamendisaadikuna eestlaste elu organiseerimas

Oma mälestustes toonitab Martin mitut puhku, et ta oli Abhaasia Rahva Nõukogus eelkõige eestlaste esindaja. Ta rõhutab, et tal olid seal töötamiseks suunised Eesti Nõukogult. Kui hästi tal eestlaste huve esindada õnnestus, on iseasi – eestlaste kui väikese vähemuse küsimused parlamendis eraldi arutusele ei tulnud. Gruusia menševike valitsemise ajal rekvireeriti Estonia küla talupoegadelt mitu korda hobuseid, mille kohta asunikud kaebusi esitasid. Martinil ei õnnestunud parlamendis töötades neid tagasi saada – siin tunnistas ta oma võlga oma valijate ees (Martin 2009: 292).

Samal ajal tööga Abhaasia Rahva Nõukogus jätkas August Martin aktiivselt eesti elu organiseerimist. Kuna Põhja-Kaukaasia oli 1919. aastal haaratud kodusõja lahingutest, soikus seal ka eesti rahvuslik asundustegevus. Martin korraldas 1919. aasta 10. ja 11. augustil Abhaasias Ülem-Lindas Musta mere ranniku ja Taga-Kaukaasia eesti asunduste teise kongressi. Kongress saatis tervitustelegrammi Gruusia Asutavale Kogule. Saadi ka vastus, milles teatati, et eestlased, relv käes, on kinnitanud oma ustavust Gruusia vabariigile (Martin 2013: 56). Kas selline tervitustelegramm oli kantud siirast poliitilisest toetusest või ellujäämisvajadusest? Ilmselt pigem viimasest. Abhaasia põhjaosa, kus asusid Salme ja Sulevi, olid Denikini valgete vägede käes, kellega Gruusia menševike suhted olid teravad. Märtsis 1919 oli Denikin välja kuulutanud 15 aastakäigu meeste mobilisatsiooni, mis puudutas ka sealseid eestlasi (Võime 1980: 61). Eesti noormeestel ei jäänud muud üle kui põgeneda Suhhumi-lähedastesse eesti asundustesse, kuhu jäädi terveks suveks. Pea igas talus oli Salme ja Sulevi põgenikke (Martin 2013: 56). Kongress saatis tervitustelegrammi aga ka Abhaasia ja Eesti valitsustele. Martin pidas kongressil kõne poliitilisest olukorrast, mille järel võttis kongress vastu resolutsiooni. Selles avaldati seisukohta, et hetkel valitsevat keerulist poliitilist olukorda võiks muuta vaid rahvastele enesemääramisõiguse andmine. Avaldati toetust Abhaasia rahva enesemääramisõigusele ja nõuti Abhaasia laiemat autonoomiat Gruusia koosseisus (EKLA f 235, m 32: 12, lk 1). Nii jõudis August Martini abhaasi-meelsus ka Abhaasia eestlaste kongressi dokumentidesse.

Sidemete taastamisest Eestiga

2. veebruaril 1920 oli Tartus sõlmitud Venemaa ja Eesti vahel rahuleping, millega Nõukogude Venemaa tunnustas Eesti Vabariiki. Tartu rahulepingu IV artikli alusel oli Venemaal elavatel üle 18aastastel eestlastel õigus opteeruda ühe aasta jooksul Eesti Vabariigi kodakondsusse. Opteerumise tähtaega hiljem pikendati, komisjonide töö lõpetati 1922. aasta lõpus. Kokku saabus Eesti Vabariigi valitsuse andmeil Nõukogude Venemaalt aastatel 1920–1923 Eestisse 37 578 optanti (Valitsusasutiste tegevus 1918–1934: 210, vt ka Pilve & Saueaak 2009: 1941, 1962; Sabbo 1996: 10). Ka Abhaasia eesti asunike seas oli palju neid, kes kaalusid Abhaasiast lahkumist ja Eestisse rändamist. Külades ringles kuuldusi, et Eesti valitsus saadab laevad asunikke ära tooma. Samuti, et kuna Eestit valitseb nüüd oma rahvas, olevat seal *pudrumäed ja piimajõed*. Paaril viimasel aastal ei olnud asunikud kodusõja segaduste tõttu saanud Eestist ka ajalehti ja nii olid kuuldused kerged tekkima (EKLA f 235, m 27: 14, lk 20).

Sidemete taastamiseks kodumaaga võttis August Martin 1920. aasta augustis Abhaasia Rahva Nõukogust ja ühtlasi Eesti Nõukogust puhkuse ning sõitis

20. augustil Tiflisi ja Bakuu kaudu Eestisse. Ühtlasi soovis ta tuua asunduste koolidele õpikuid ja raamatukogudele muud kirjandust. Ära oli ta kolm kuud. 2. novembril alustas Martin tagasiteed – kõigepealt sõitis diplomaatilise vaguniga Moskvasse, kus 6. novembril pidas Eesti kontroll-opteerimise komisjoni juures oleva Eesti asunikude saadikute komisjoni koosolekul ettekande oma äsjasest Eesti-reisist. Selles rääkis ta oma audientsist peaminister Jaan Tõnissoni juurde ja viimase tervitustest asunikele, peatus põhjalikumalt raamatute hankimisel Abhaasia eesti asundustele, aga tutvustas ka kuulajaile maa saamise võimalusi Eestis. Ta rääkis pikkadest maa järjekordadest ja hoiatas kodumaale sõitjaid, et nad end liiga roosilistest tulevikuvaadetest petta ei laseks. Martin leidis, et eesti asundused, kui see vähegi võimalik, peaksid katsuma püsima jääda – Musta mere ranniku ilusaid ja jõukaid asundusi ei peaks laskma Eestile kaduma minna (EKLA f 235, m 35: 5, lk 16). Abhaasiasse jõudis Martin 3. detsembril 60 puuda raamatutega eesti koolidele ja raamatukogudele. Saadetises oli nii õpikuid, ilu- kui teaduskirjandust (Martin 2009: 289, 292; 2013: 58). Kohale jõudnud, tutvustas Martin eesti asunikele elukorraldust Eestis. Ka nüüd andis ta asunikele nõu pigem paigale jääda ja mitte järelemõtlematult Eestisse rännata – tema meelest oleks suur kahju, kui rikkad asundused maha jäetaks ja läbi segadustes vaevleva Venemaa rännataks. Argumendina käis ta ka välja, et põllumehel oleks Eestis raske tühjalt kohalt alustada (EKLA f 235, m 27: 14, lk 20).

Saabunud Eestist tagasi, pühendus Martin vabal ajal Suhhumis eestlaste keskraamatukogu korraldamisele. Seeme oli selleks külvatud juba varem – Esimese maailmasõja ajal oli Tartust Suhhumi evakueerunud *Postimehe* kirjastuse ekspediitor Gustav Frisch suure raamatukoguga. Ta oli nõus müüma selle Suhhumi eestlaste keskraamatukogule. Nüüd tõi Martin Eestist veel lisa ja mõne kuuga sai raamatukogu seisukorda, et võiks hakata rahvast teenima (Martin 2009: 292).

Nõukogude võimu algus Abhaasias

Siis aga saabusid uued ajad. 1921. aasta märtsi algul tungisid Abhaasiasse Punaarmee üksused, Gruusia armee sunniti taganema. 4. märtsil 1921 kehtestati Abhaasias Nõukogude võim. 31. märtsil 1921 kuulutati välja Abhaasia NSV (Chirikba 2014: 46).

Martini mälestustes pole Nõukogude võimu algusaega Abhaasias kuigi põhjalikult kirjeldatud. Siiski toob ta ära ühe vahejuhtumi, mis näitab uue võimu liidreid pigem positiivses valguses. Nimelt hakkasid Ülem-Linda eestlaste naabrid mengreelid pretendeerima eestlaste maadele, mida nende väitel oli eestlaste käes liiga palju – see tulevat neilt ära võtta ja anda neile, kellel

maad vähe. Tsaariajal oli Suhhumi ringkonnas, kuhu kuulusid eesti külad Estonia, Ülem- ja Alam-Linda, perele ette nähtud 10 tiinu maad, kuid esines teatavaid kõikumisi. Nüüd hakkasid mengreelidest naabrid omavoliliselt eestlaste maid haarama ja neid luba küsimata kündma (Martin 2009: 294). Abhaasia Revolutsioonikomitee oli aga välja andnud dekreeidi, mille kohaselt omavolilised maade haaramised olid keelatud. Dekreeidi põhjal arreteeriti ja viidi Suhhumi mengreeli küla elanikke, kes eestlaste maid olid kündnud. Mõni aeg hiljem andis aga kohaliku maakomitee esimees käsu eraldada Ülem-Linda küla maadest osa ikkagi nõudjatele (EKLA f 235, m 30: 4, lk 7). Eestlastes tekitas see protesti ja nad otsustasid pöörduda Abhaasia Revolutsioonikomitee esimehe Efrem Ešba poole. Koostati memorandum, valiti delegatsioon kõige väärkamatest vanadest meestest ja 29. aprillil läks August Martin nendega Suhhumi Ešba jutule. Ešba otsus olnud selline: “Abhaasia Nõukogude võim teab ja hindab eesti talunike tööd ja rolli Abhaasias, te võite elada rahulikult ja töötada nüüd juba sotsialistliku Abhaasia kasuks. Kellelgi pole õigust teid või teie peresid puutuda.” See vastus rahustanud eesti asunikud maha. Martin iseloomustab Ešbat oma mälestustes päikselise inimesena, kelle sarnast Martin “kogu elu ei kohanud”. Martin lisab veel, et niikaua kui Ešba võimul püsis, oligi kõik hästi (Martin 2009: 294). Siin vihjab ta 1930. aastate stalinlikele repressioonidele, mille käigus hukkusid nii Abhaasia ANSV esimene valitsusjuht Efrem Ešba kui Abhaasia Kesktäitevkomitee esimees Nestor Lakoba (Atšugba 2011: 119, 120, 126).

Hariduse rahvakomissariaati hakkas Nõukogude Abhaasias 1921. aastal juhtima Samson Tšanba, August Martini hea kolleeg Abhaasia Rahva Nõukogu päevilt. Tšanba nimetas Martini oma haldusalas rahvusvähemuste osakonna juhatajaks, kellele allusid ka eesti koolid. Uuel ametikohal ei töötanud Martin siiski kaua – juba mais 1921 sõitis ta Eestisse (Martin 2009: 293; 2013: 58). See ei olnud siiski opteerumine, vaid kavandatud puhkusereisina – esialgu oli tal plaan sõita Eestisse, et tuua oma haigele emale näha naist ja last. Martin oli 1918. aasta septembris abiellunud Ülem-Linda tütarlapse, oma endise õpilase Annette Tohveriga, juunis 1919 oli sündinud nende esimene poeg Lembit. 1919. aastal oli Martin saanud Ülem-Lindas ka majaomanikuks. Vara jäi maha, kui pere käsipagasiga Eestisse suundus, sest nagu öeldud, pidi see olema vaid puhkusereis (Martin 2009: 295). 10. juunil jõuti Eestisse, septembris ema suri. Tagasi Abhaasiasse Martin enam ei pöördunud. Miks? Oma mälestustes põhjendab ta seda Eesti ametivõimude poolt tehtud takistustega. Nende põhjendus oli Martini mälestuste kohaselt järgmine: “Kui me teid tagasi laseme, teid vangistatakse ja meil ei ole enam punaseid, kelle vastu teid välja vahetada.” Tagantjärele hindab Martin Eestisse jäämist õigeks otsuseks, sest eestlastest kooliõpetajad, kes Nõukogude võimu alla jäid, hävitati 1937. ja 1938. aasta repressioonide käigus (Martin 2013: 59).

Kuidas suhtus Martin Nõukogude võimu? Tema mälestused on kirjutatud Nõukogude ajal, mistõttu otsesõnalist võimu kriitikat ta endale lubada ei saanud. Samas võib ridade vahelt välja lugeda mõndagi. Martini suhtumise kohta võib teha järeldusi näiteks järgmisest seigast. Kui ta 1958. aastal uuesti Suhhumis käis, ei leidnud ta enda rajatud raamatukogust jälgegi. Nagu räägiti, hävitas raamatukogu ja arhiivi punane eesti aktivist Leena Šprog, kes olla leidnud, et kõik vana tuleb hävitada. On ju teada, et “vana” all mõistsid enamlased, sh eesti enamlased rahvuslikku ja kodanlikku. Martini raamatuvalik kvalifitseerus enamlaste tunnistusel selle alla. Tomas Samut, Abhaasia eesti elanikkonna bolševistlik instruktor-organisaator kaebas oma raportis Venemaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee eesti sektsioonile Peterburgi 1921. aastal, et enamik sealsetest eestlastest on valge-Eesti kodanikud, kes ei tunnista Nõukogude võimu ja töötavad sellele vastu. Kui ta sama aasta 4. septembril organiseeris Estonia külas punamiitingu, vilistati ta välja. Samuti juhib ta taolise meelsusega seoses tähelepanu, et sealsetel eestlastel puudub igasugune sotsialistliku sisuga kirjandus. Küll on aga valge Eesti raamatuid ja brošüüre, mida on toonud Ülem-Linda endine kooliõpetaja Martin (Sabbo 1996: 171–172).

Pealetung kodanlikule ideoloogiale alles algas. 1922. aasta jaanuarist pärineb järgmine VK(b)P KK eesti sektsiooni aruanne, milles kirjutatakse tööst eestlaste juures Abhaasias: levitatakse ideoloogiliselt õiget kirjandust, Suhhumis likvideeriti valge-eesti organisatsioon, mis pidurdas parteitööd ning tegi nõukogudevastast propagandat ja levitas nõukogudevastast kirjandust (samas: 176). Martini kohaletoi metatud kirjandus kvalifitseerus kindlasti selle alla, kuigi aruandest ei selgu kirjanduse täpsem nomenklatuur. Leena Šprogi tituleerib Martin oma mälestustes lakooniliselt “õmblejannaks” – klassipäritolu ja suhtumine “kõigesse vanasse” peab siin vihjama naise bolševistlikule meelsusele. “Kahju, et hävis kogu mu töö,” kahetseb Martin oma mälestustes (Martin 2009: 292), kuid pikemalt sel teemal ei peatu.

Tagasi Eestis

Töökoha sai August Martin Jõhvi alevi algkoolis. Septembris 1921 valiti ta ka Jõhvi Tarvitajate Ühisuse esimeheks (Martin 2013: 59). Järgnenud aastatel töötas ta erinevates koolides: Narva Vene Gümnaasium, Rakvere Poeglaste Gümnaasium, Kulina ja Pajusti kool. Narvas õpetas ta rahvaülikoolis venelastele noore vabariigi riigikeelt ja oli vene õpetajate suvekursustel lektoriks (Jõgi 1992: 90). Aktiivse inimesena jõudis ta olla ka ühingute esimees ja juhatuste liige, vallavolikogude liige. Kõige pikemaajaliseks töökohaks kujunes Vaivara 6klassilise algkooli juhataja koht, kuhu ta valiti 1931. aastal. Ühtekokku töötas ta sel kohal 13 aastat, kuni kool hävis Teises maailmasõjas 1944 (Martin 2013: 60).

Millised olid Martinil kahe maailmasõja vahelisel ajal kokkupuuted Kaukaasiaga ja sealsete tuttavatega? Oma mälestustes ta seda teemat ei puuduta. Abikaasal, kes oli teadupärast sündinud Kaukaasias, elas seal sugulasi. Omastega peeti kirjavahetust kindlasti veel 1920. aastate teisel poolel. 1926. või 1927. aastast on teada, et Martini Ülem-Lindast pärit naisevend, kes õppis sel ajal Leningradis pedagoogilises instituudis, kavatses sõita Martinitele Eestisse külla. Viisa jaoks nõutud dokumentides oli üheks vastutajaks kirja pandud Samuel Sommer (EKLA f 235, m 10: 19, lk 25).

Kui Kaukaasias olid Martini suhted Samuel Sommeriga soojad ja võrdlemisi tihedad, siis Eestis piirdus see mõlema suure töökoormuse tõttu peamiselt kirjavahetusega. Mõlemad olid Eestisse tagasi jõudnud 1921. aastal. 7. augustist 1921 pärineb kiri, milles Martin tervitab Sommerit Eestisse jõudmise puhul ja annab teada, et on saanud eesti keele õpetaja koha Jõhvis (EKLA f 235, m 10: 19, lk 18). Kui 1927. aastal möödus Livoonia kongressist kümme aastat, tuletas Martin seda kirjas Sommerile meelde ja arvas, et seda tuleks tähistada ning midagi selleteemalist ka ajakirjanduses avaldada. 1927. aastast pärit kirjavahetusest selgub, et Martin ja Sommer polnud juba aastaid kohtunud (EKLA f 235, m 10: 19, lk 25). Mitmetes kirjades kutsub Martin Sommerit endale külla (EKLA f 235 m 10: 19, lk 24, 26). 1937. aastal, kui Livoonia kongressist möödus 20 aastat ja seda tähistati Eestis 22. mail asjaosaliste kokkutulekuga (EKLA f 35, m 32: 11, lk 1), ei saanud Martin osaleda, sest pidi samal päeval õpetajate ühingu esimehena juhatama kihelkonna koolinoorte kevadpidu (EKLA f 235, m 10: 19, lk 27).

1944. aastal hävitas kuus kuud kestnud lahingutegevus Vaivara kooli ja laastas selle ümbruse. Endised vaivaralased asusid ümber Läänemaale rootslastest tühjaks jäänud taludesse. Martin töötas ajutiselt Bergsby ja Riguldi koolis (Jõgi 1992: 91). Naasnud Virumaale, töötas ta Kunda kooli direktorina, kuid vallandati sellelt kohalt 1948. aasta 1. augustil, kuna ta vend oli olnud Rägavere valla Omakaitse ülem. August Martinit repressioonid siiski suuremal määral ei puudutanud – peagi sai ta õpetajana tööle Jõhvi keskkooli (Martin 2013: 63), seejärel oma kodutalu lähedal Laagna kooli eesti ja vene keele õpetajana. Aastail 1954–1957 oli ta õpetaja Mäetaguse 7klassilises koolis, kust siirdus ka pensionile (Jõgi 1992: 91). Kooliõpetaja tööst ei jäänud ta päriselt kõrvale ka nüüd, tegutsedes asendusõpetajana mitmetes koolides (Nurgamaa 2013: 23).

Mäetaguse koolis organiseeris Martin kodulooringi, kus uuriti kogu Mäetaguse ümbrust. Tänu sellele jõudsid Tallinnasse Ajaloo Instituuti mitmed arheoloogilised leiud (Nurgamaa 2013: 16). Pensionieas (alates 1957, vt RKM II 97, 13) intentsiivistus Martini kodulooalane tegevus veelgi. Eesti Rahva Muuseumile oli ta kaastööd teinud juba selle loomisest (1909) alates – töö, mis jätkus ka nõukogude ajal ja mis tõi talle ka muuseumi aukorrespondendi tiitli (Martin 2013: 65). Eesti Rahva Muuseumile on ta saatnud materjale rahvaarhitektuuri,

meeste käsitöö, põllutööde ja kombestiku kohta (Nurgamaa 2013: 22). Eesti Rahva Muuseumi kõrval tegi Martin kaastööd ka Eesti Kirjandusmuuseumile. See sai alguse ajal, mil Martin töötas õpetajana Mäetagusel. Kohalikus kodulooringis, mida ta juhatas, koguti andmeid Eduard Bornhöhe kohta, kes sealkandis pikemalt oli elanud. Sellest kogumisest saadi teada kirjandusmuuseumis, kust paluti materjalid ka neile saata. Soov täideti ja nii sai alguse Martini pikaajaline koostöö selle asutusega. 1957. aastal saabus kirjandusmuuseumist Martinile justkui vabanenud aja täiteks Jakob Hurda kaastööliste nimestik palvega koguda nende kohta eluloolist jm materjali. Martin võttis selle ülesande rõõmuga vastu (Martin 1961: 56–57). August Martini lapselaps Anne Jundas on meenutanud: “Mäletan oma vanaisa alati kuhugi minemas või kusagilt tulemas. Minu lapsepõlves oli see seotud tema õpetajaametiga, hiljem koduloo uurimisega ja ikka oli tal mahukas portfell kepiga üle õla – nii oli teda kergem kanda” (Jundas 2008: 2).

August Martin koduloolase ja Kaukaasia eestlaste pärimuse talletajana

August Martini kogumistöö põhiaeg jääb 1950. aastate lõppu ja 1960. aastatesse. Eelkõige kogus ta andmeid oma kodupiirkonnast: Jõhvi, Vaivara, Lüganeuse ja Iisaku kihelkonnast ning Narva linnast (Tupits 2013: 6). 1960. aastate algul koostas ta Alutaguse viljakamate rahvalaulikute ja Hurda kaastööliste elulugusid. Kirjandusmuuseumile saatis ka kogutud laulude viise, tähtpäevakommete kirjeldusi, seletusi kõnekäändude kohta, ilmaendeid, fotosid (Tupits 2013: 12–13). Kirjandusmuuseumi rahvaluulearhiivis on temalt talletatud 700 lk materjale (Nurgamaa 2013: 22). Ühest Martini artiklist (1961), mis ilmus “Rahvapärimuse kogujas”, ilmneb selgelt, kui oluliseks pidas ta Hurda tööd ja indu. Ta esitab üleskutse kiiremas korras kokku koguda rahvapärimuse kogujate elulood, et Hurda tööd lõpule viia – vaimusilmas näeb ta uut ülemaalist kogumisaktsiooni (Martin 1968: 69, 73).

Tuntud eesti biogeograaf ja maastikuökoloog Jaan Eilart on August Martinit iseloomustanud kui “parimas mõttes pedagoogi” ja “loomult teadlasevaistuga” inimest (Eilart 1983: 169). Eilart kirjeldab, kuidas Martin nädalate kaupa arhiivides istus, magades sageli mõne Tartu asutuse öiselt tühjal kirjutuslaual (samas: 171).

Käesoleva artikli seisukohalt väärrib suuremat tähelepanu August Martini tegevus Kaukaasia eestlaste pärandi jäädvustamisel. Tõuge tuli kirjandusmuuseumilt, kes palus tal saata andmeid ka Kaukaasias ja mujal endise Tsaari-Venemaa aladel elanud Hurda korrespondentide kohta. Kaukaasiast oli teada kolm isikut (Jürg Ponomar, Johannes Kerm, Johannes Tiismus) – nende

elulugusid asuski Martin koostama. Lisaks Hurda korrespondentidele oli talle teada Salme külast ka üks M. J. Eiseni korrespondent (Johannes Herm) (EAM f 284, n 1, s 73, l 6, 20). Teise tõuke Kaukaasia eestlaste kodulooga tegelemiseks andis Gustav Vilbaste, kes koostas uurimust Kaukaasia eestlaste keelest ja palus Martinilt selle jaoks andmeid (EAM f 284, n 1, s 73, l 21).

Pärast seda, kui Martin 1921. aastal Abhaasiast lahkus, külastas ta seda maad uuesti pea neli kümnendit hiljem, 1958. aastal. Nagu on kinnitanud mu eestlastest informandid Abhaasias, külastas ta pärast seda neid mitmeid kordi, samuti saatis neile Eestist ajalehti. Sel 1958. aasta reisiril külastas ta Salmet, Sulevit, Ülem- ja Alam-Lindat, Neudorfi (Akali-Sopelit) ja Estoniat ning rannikulinnu, kus elas rohkesti eestlasi. Lisaks käis ta ka Punasel Lagedal Krasnodari kraisis. Oma reisiril kogus Martin andmeid asunduste ajaloo kohta. Lisaks õnnestus tal veenda külade kohta koduloolisi andmeid kirja panema kohalikke elanikke, keda ta tundis juba oma varasemast, nelja aastakümne tagusest Abhaasias viibimise ajast (EAM f 284, n 1, s 20, l 64).

Abhaasia eestlaste mälestuste kogumisel ristus August Martini tee teise Kaukaasia eestlaste pärimuse koguja, Jakob Nermani. Viimane oli sündinud küll Eestis (1882, Jõelähtme khk), kuid koos vanematega 1884. aastal välja rännanud Peterburi kubermangu. Saanud Venemaal entomoloogi hariduse, töötas ta mitmel pool (Kesk-Aasias, Moldovas) malaariajaamades. Abhaasias Salme külas elas ta aastatel 1924–1936, st pärast seda, kui August Martin oli Abhaasiast mõni aasta varem lahkunud. Eestisse kolis Nerman 1947. aastal. Pensionärina hakkas ta tegelema Kaukaasia eesti asunduste ajalooaga. Tal oli sealsete eesti elanike hulgas suur korrespondentide võrk, suviti käis ka ise seal andmeid kogumas (EAM f 284 ajalooline õiend, s.a.). Nermani ja Martini kirjavahetus saab alguse 1958. aastal, kui Nerman palub Martinilt abi Musta mere ranniku eestlaste ajaloo koostamisel (EAM f 284, n 1, s 73, l 1). Kohati tekkis kahe koguja vahel ka konkurentsi, kui mõni korrespondent oli segaduses, kummale kahest, kas Martinile või Nermanile oma kirjapandu õieti saata tuleks (EAM f 284, n 1, s 72, l 48). Teatavaid pingeid võis tekitada ka see, kui mõni korrespondent oli materjalid ühele juba saatnud ja palus neid tagasi, et saata teisele (EAM f 284, n 1, s 76, l 2). 1962. aastal meeste suhted jahenesid – põhjuseks ühe Abhaasia korrespondendi käsikiri, mida Nerman vaatamata lubadustele see edasi toimetada enda käes hoidis (EKLA f 271, m 1: 30, lk 1). Eks olnud korrespondentide pärast konkureerinud ka J. Hurt ja M. J. Eisen.

Aastaid võitles August Martin selle eest, et rahvakirjanik A. H. Tammsaare eluloos oleks kajastatud tema esmakordne (1911) viibimine Kaukaasias. 1977. aastal andis Martin *Loomingu* toimetusele artikli käsikirja “A. H. Tammsaare Kaukaasias”. Seda ei avaldatud, sest toimetuse ei suutnud tema väidetele kinnitust leida (Nurgamaa 2013: 25). Lõpuks õnnestus Martinil teema tõstatada *Edasi* veergudel 1958. aasta juunis. Artiklis kirjutab ta, kuidas Tammsaare oli

Punasel Lagedal esmakordselt 1911. ja mitte 1912. aastal, nagu kirjandusloos on olnud tavaks uskuda. Samuti annab Martin teada, et viimase talve veetnud Tammsaare Suhhumi sanatooriumis, kuid et sel ajal ei teadnud eesti külades ega linnas tema sealviibimisest keegi peale ühe eesti tütarlapse, kes oli sel ajal selles sanatooriumis töötanud (Martin 1958: 3). Oma esmakordsel reisil Abhaasiasse pärast Teist maailmasõda, 1958. aastal, mil mõni kuu varem oli ilmunud nimetatud artikkel, käis ta spetsiaalselt ka Punasel Lagedal, et andmeid Tammsaare kohta üle täpsustada (EAM f 284, n 1, s 73, l 3).

Näib, et Martinil oli plaanis pikemalt kirjutada ka oma tegevusest Abhaasia Rahva Nõukogus. Kui ta 1921. aastal koos perega Eestisse sõitis, oli tal kaasas vaid käsipagas. Hinnaline osa sellest oli kaust Abhaasia Rahva Nõukogu päberitega (seaduseprojektid, komisjoni dokumendid jne). Kui ta kümme aastat hiljem, 1931. aastal Vaivarasse kolis, jättis ta suure osa isiklikust arhiivist vanasse elukohta, kus need hävisid (Martin 2009: 287). 1958. aastal külastas ta ka Abhaasia Riiklikku Keskarhiivi, kus otsis materjale nii Abhaasia Rahva Nõukogu kui Abhaasia eesti külade kohta (samas: 289; EAM f 284, n 1, s 73, l 7). Tänapäevaks on ka need arhiivimaterjalid hävinud – gruusia sõjaväeüksused põletasid arhiivi maha 1992. aasta agressiooni käigus.

Kokkuvõtteks

August Martini viljakas ja pikk elutee kooliõpetaja, pärimuse koguja ja koduloolasena on täis käänakuid ja pöördeid, loominguilisi leide ja ootamatuid teadusavastusi, millest on kirjutatud mitmeid artikleid ja koostatud artiklikogumik. Tema tegevust Abhaasias aastatel 1915–1921 on seni puudutatud aga põgusalt. August Martini mälestuste põhjal ei jää kahtlust, et ta suhtus Abhaasiasse suure sümpaatiaga. Oma venekeelses käsikirjas, milles ta käsitleb oma tegevust Abhaasia Rahva Nõukogus, meenutab ta Abhaasiat soojades toonides. Peaaegu nelikümmend aastat pärast Abhaasiast lahkumist kirjutab ta Abhaasiast kui maast, kuhu ta sattus esimest korda nooruses ja leidis sealt endale teise kodumaa, päikselise ja sooja (Martin 2009: 273). Lisaks eesti elu organiseerimisele jõudis August Martin Abhaasias ka n-ö suurde poliitikasse, olles aastatel 1919–1921 sealse parlamendi saadik. Hingelt rahvuslasena suhtus ta abhaaside iseseisvuspüüdlustesse suure sümpaatiaga, leides abhaasi rahvuslaste hulgast mõttekaaslasi, kuid parlamendi menševikest enamuse ja Gruusia võimude hulgas ka ägedaid vastaseid. Tema tegevust Abhaasia parlamendis tuleks käsitleda eraldi, käesolevas artiklis oli rõhuasetus tema rahvuslikul tegevusel Abhaasia eestlaste organiseerimisel, harimisel ja valgustamisel, samuti kontaktide loomisel emamaa ja hajala vahel. Pärast enamlaste võimuletulekut Abhaasias pöördus August Martin 1921. aastal perega Eestisse,

kus piiride sulgumise tõttu Nõukogude Venemaaga jäid kontaktid Abhaasia-ga katkendlikuks. Uuesti hakkas Martin Abhaasiat külastama 1950. aastate lõpus, kui soojendas üles suhted vanade tuttavatega kohalikus eestlaskonnas, agiteerides neid kirja panema mälestusi ja koduloolisi kirjeldusi. Olud olid muutunud, rahvuslik-poliitiline tegevus ei tulnud nõukogude tingimustes kõne alla, ometi leiti uued väljundid oma rahva kasuks tegutsemisel. Või hoopis vanad ja järeleproovitud, kui mõelda Jakob Hurdale ja tema isamaatööle, mis seisis August Martinil ka nüüd eeskujuna silme ees.

Kommentaariid

¹ Artikkel ilmub projekti IUT 31-6 raames.

² Nt EKLA f 235, m 30: 15, lk 3.

Arhiiviallikad

EAM – Eesti Ajaloomuuseum, fond 284

EKLA – Eesti Kultuurilooline Arhiiv, fondid 235, 271

RKM – Eesti Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakonna rahvaluulekogu

Kirjandus

Atšugba 2011 = Achugba, T[eimuraz]. A. *Istoriia Abkhazii v datakh*. Spravochnik. Sukhum (http://apsnyteka.org/file/Achugba_Istoriya_Abkhazii_v_datah.pdf – 6. märts 2017).

Bgažba & Lakoba 2015 = Bgaghba, O[leg]. Kh. & Lakoba, S[tanislav]. Z. *Istoriia Abkhazii s drevneishikh vremen do nashikh dnei*. Sukhum (http://www.abkhazovedenie.com/files/eBooks/41/Bgaghba._Lakoba_Istoriya_Abkhazii_s_drevnosti_do_nashih_dney.pdf – 6. märts 2017).

Chirikba, Viacheslav 2014. *The international legal status of the Republic of Abkhazia*. Sukhum (<http://abkhazworld.com/aw/analysis/911-int-legal-status-abkhazia-vchirikba> – 6. märts 2017).

Dzidzaria 1979 = Dzidzariia, G[eorgi]. A. *Formirovanie dorevoliutsionnoi abkhazskoi intelligentsii*. Sukhumi: Alashara.

Eilart, Jaan 1983. Kohtla-Järve nimekas harrastusteadlane (August Martini elutöö). Tarmisto, Vello (vastutav toim). *Kohtla-Järve rajoonis. Kodu-uurijate seminarikokkutulek 18.–21. augustini 1983. Artikleid*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, lk 169–171.

Jundas, Anne 2008. August Martin 115. *Vaivara Kaja* 2, veebruar, lk 2.

Jõgi, Mai 1992. August Martini panus eesti kultuurilukku. Elango, Aleksander & Ran- nap, Heino (koost). *Õpetaja ja kooliajalugu. Eesti pedagoogika ja kool XLVI*. Tallinn: Eesti Hariduse Arenduskeskus, lk 89–93.

Lakoba 2015 = Lakoba, S[tanislav]. Abkhaziia – Gruziia: 1918–1921 gg. “...ne mozhët vmeshivat’sia v nashu zhizn’”. Achugba, T[eimuraz] & Achugba D[aur] (koost). *Stranitsy gruzino-abkhazskoi informatsionnoi voiny*. Dokumenty i materialy II. Sukhum: AbIGI, lk 213–239.

Laul, Endel & Liim, Allan 2010. Aleksander III aegne venestuslik koolireform. Laul, Endel (koost). *Eesti kooli ajalugu II*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 325–340.

Laul, Endel & Liim, Allan & Sirk, Väino 2010. Hariduspoliitika 1905. aasta revolutsiooni ja duumamonarhia aastail (sügis 1905–1917). Laul, Endel (koost). *Eesti kooli ajalugu II*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 447–477.

Martin, August 1958. A. H. Tammsaare Kaukaasias. *Edasi*, 15. juuni, lk 3.

Martin, August 1961. Hurda kaastöölise jälgedel. *Rahvapärimeste koguja* nr 1, lk 55–68.

Martin, August 1968. Paar palvet eesti ärksamaile poegadele ja tütardele. Viigem tähtis töö lõpule! *Rahvapärimeste koguja* nr 6, lk 69–73.

Martin 2009 = Martin, Avgust Gustavovich 2009. Vospominaniia ob Abkhazii i ego uchastii v Abkhazskom Narodnom Sovete. Gozhba, Ruslan (koost). *Abkhaziia – dokumenty i materialy (1917–1921 g.g.)*. Sukhum, lk 273–296.

Martin, August 2013. Autobiograafia. Nurgamaa, Anne (koost). *August Martini elu ja looming*. Iisaku: Iisaku Muuseum, lk 34–65.

Nurgamaa, Anne 2013. Harrastusteadlane August Martin. Nurgamaa, Anne (koost). *August Martini elu ja looming*. Iisaku: Iisaku Muuseum, lk 15–33.

Pilve, Eli & Saueauk, Meelis 2009. Eesti kodanike opteerimisest pärast Tartu rahu- lepingu sõlmimist. *Akadeemia* 10, lk 1937–1968.

Ruusmaa, Artur 2002. August Martin – koolmeister ja kodu-uuriija. *Virumaa Entsüklopeedia* (<http://www.virumaa.ee/2002/02/ve-august-martin-koolmeister-ja-kodu-uuriija/> – ei ole enam saadaval).

Sabbo, Hilda 1996. Saateks. Sabbo, Hilda (koost). *Võimatu vaikida I*. Tallinn.

Tupits, Ave 2013. August Martin Jakob Hurda kirjasaatjate jälgedel. Nurgamaa, Anne (koost). *August Martini elu ja looming*. Iisaku: Iisaku Muuseum, lk 5–14.

Valmis, Aavo 1997. *Emakeeleõpetus Venemaa eesti koolides*. Tallinn: Virgela.

Valitsusasutiste tegevus 1918–1934. Tallinn: Riigikantselei 1934.

Võime, Lembit 1980. *Tee uude ellu. Eesti asunduste ajaloost Kaukaasia Musta mere rannikul XIX saj. teisest poolest kuni 1929*. Tallinn: Eesti Raamat.

Aivar Jürgenson – etnoloog, Tallinna Ülikooli Humanitaarteaduste Instituudi vanemteadur.

aivarj@tlu.ee

Summary

August Martin, a schoolteacher from Virumaa, and Caucasian Estonians

Aivar Jürgenson

Keywords: Caucasian Estonians, collection of folklore and cultural history, Estonian eastern diaspora, migration

The article discusses the activities of August Martin in the Caucasus, where he organised cultural life in Estonian settlers' society, strengthening their ties with the motherland Estonia and organising a correspondents' network to collect folklore and write down memories in their villages. August Martin, born in 1893 in Virumaa, Estonia, was a schoolteacher who spent almost all his long life (died in 1982) in his home county, but worked for six years (1915–1921) as schoolteacher in Abkhazia, in Upper Linda village, which had been established by agrarian settlers from Estonia.

In the 1880s, a number of Estonian villages were founded in Abkhazia: Estonia, Upper and Lower Linda, Salme, and Sulevi. Estonians also lived in Sukhum, the administrative centre of the region and later the capital of Abkhazia.

Martin arrived in Abkhazia in 1915, after he had been prohibited to work as a schoolteacher in Estonia for political reasons. As an active person, Martin organised the cultural and economic life of Estonians in Upper Linda village and Sukhum. Beginning in 1916, he was a member of the board of the Estonian Economic Society of Sukhum, as well as the chairman of the Education Society of Upper Linda. In 1917 he was elected the chairman of the council of the Estonian settlements in South Caucasus.

In addition to leadership positions in Estonian organisations, in 1919–21 August Martin was elected to the Abkhazian parliament. As an Estonian nationalist, he welcomed with great sympathy the Abkhaz nationalists' demands for independence. Because of his pro-Abkhazian thoughts and activities in Abkhazia, which since the summer of 1918 had been occupied by Georgian militants, August Martin found like-minded people among Abkhaz nationalists, but fierce opponents among Georgian Mensheviks, who formed the parliamentary majority.

After the Bolsheviks had come to power in Abkhazia in 1921, August Martin re-migrated to Estonia with his family. Because of the closure of the borders between Soviet Russia and the Republic of Estonia contacts with the Caucasian Estonians were almost broken off. Martin began to visit Abkhazia again in the late 1950s; he warmed up relationships with old acquaintances from the Abkhazian Estonian society and encouraged them to write down memories and histories of their villages.

Aivar Jürgenson is ethnologist, Senior Research Fellow at the School of Humanities at Tallinn University.

aivarj@tlu.ee